

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ
ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Ову књигу Филолога уредили
М. ПАВЛОВИЋ Р. БОШКОВИЋ М. ПЕШИКАН

Секретар
Ж. СТАНОЈЧИЋ

Књ. XXX — св. 1—2

БЕОГРАД
1973

Милан БУДИМИР

(Београд)

АНТИЦИПАЦИЈА И ИНФИЛТРАЦИЈА ПАСЈЕ ЛИКВИДЕ

Римски сатиричар Ауло Персије из средине 1. в. н. е. стигао је да напише, срећом, свега шест сатира. Прва сатира третира литерарна и граматичка питања, а осталих пет садрже предике и мудровања о неким проблемима стоичког морала, за који су се римски империјалисти нарочито интересовали, по свој прилици с разлога што су стоичари највише нагињали аполитичности. У тој првој сатири назива Персије глас *r* изразом *canina littera*. Буквално преведено значило би пасје слово, али ради се, у ствари, о пасјем гласу, заправо режању, а не лајању. Та се пасја активност обележава ономатопејом индоевропског датума, која у латинском гласи *ringor* и којој у нас поред *режајући* још боље одговара корадикално *регнујући*. Очигледно, ради се о ономатопејској ономасиологији за коју, зна се, не важе правила историјске фонетике. Не бих се могао сложити са тумачењем А. Мејеа, који каже (в. Ерну-Меје: *Dict. ét. de la langue latine*⁴, 574): „On rapproche souvent v. sl. *regnati* 'hiscere', serbe *régnuti* 'gronder', *režati* 'montrer les dents'; *g* de v. sl. *rogŭ* 'moquerie' indique une racine de la forme **reng-*. L'*i* de *ringor* serait donc dû à l'influence de *n* guttural; l'*i* de *rictus* serait analogique. On est devant une hypothèse que rien n'impose. Du reste, la racine ne se retrouverait pas, avec son sens précis, hors du latin et du slave. En tout cas, mot expressif.“

Да се доиста ради о простој ономатопеји, условљеној гласом *r*, види се из претходног текста у Ерну-Мејеову речнику где стоји: „montrer les dents, gronder, grigner“. Слична је фонетска репродукција истог феномена и у нем. *grinsen*, док се у грчком *σέσρα* *canina littera* јавља тек на крају лексемског минимума. Превод „пасје слово“ није баш најбољи јер ради се, у ствари, о специфичном пасјем гласу, а не слову. При томе не смемо заборавити да и код Вука, исто као и у старословен-

ској азбуци, термин слово обележава глас *s*, а не *r*, па је стога можда најбоље задржати Персијеву оригиналну фразу иако она сасвим не одговара пасјој полифонији. Мислим на пасје лајање и цвиљење. У сваком случају, глас *r* је и за људску артикулацију, како ћемо видети, потежа школа. Са тог разлога мудро је поступио патер Шлајер када је смислио и замислио свој волапик „светски говор“ (а не светски језик!) и то пре пољског лекара Заменхофа и његова есперанта. Разумни Шлајер пошао је од две основне чињенице: да на нашој планети има највише Китајаца и да се на прелазу у 20. век, нарочито у поморском саобраћају, највише чује енглески. Стога за свој вештачки језик није узео латинску базу као Заменхоф и његови последници који су удешавали свој идо, антидо, иалу и интерлингву. Овим последњим конструкцијама највише се бавио сарајевски романиста др Павле Митровић, чији су радови у том погледу далеко познатији у иностранству него у нашим републикама.

За разлику од Шлајера, сви се они служе Персијевим *canina littera* иако Гафио у свом Речнику лепо обавештава: „*canina littera* Pers. 1, 109, la lettre R (qu'on retrouve dans le grognement du chien); *canina eloquentia* Quint. 12, 9, 9, éloquence agressive; *canina verba* Ov. Ib. 230, paroles mordantes.“ Ови примери из Гафиоа убедљиво демонстрирају негативну импресију што је изазива глас *r*, односно речи у којима је тај глас изразит. Тако је Шлајер прво због китајског фонетског система који не зна за тај глас, а друго због раширености енглеског говора и његове упрошћене морфологије, сличне китајској морфологији, дао свом језику име волапик, које је састављено од енглеских речи *world* и *speak*, дакле нека врста упрошћеног пидн-инглиша.

Али, пре него пређемо на изразите примере антиципације или инфилтрације пасје ликвиде, морамо поменути две чињенице, једну из минојских натписа, чију азбуку и језик стручњаци зову линеарно Б, и другу, много старију, која се јавља већ у поузданим траговима индоевропским од пре педесет векова. Обе чињенице као да имају заједничку карактеристику јер не разликују у довољној мери ликвида *r* и *l*. Тако у минојским текстовима читамо: *koukoro* и *kasireu*, које одговарају класичним облицима *βοῦκόρος* „говедар“ и *βασιλεύς* „un chef local, un notable, nullement un roi“ (в. Е. Банвенист, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, II, 24). Код овог другог примера мука је у томе што Шантрен у свом *Етимолошком речнику* за крупни термин *βασιλεύς*, чији је простији облик сачуван у женском роду *βασίλη*, рачуна на крају крајева са индоевропским пореклом, док Банвенист због суфиксалнога елемента помишља на Анатолију, у којој се, како знамо, јављају

први Индоевропљани већ поткрај трећег миленијума. Морамо посебно истаћи чудну околност да ни Шантрен ни Банвенист ни не спомињу женски облик ове титуле који гласи βασιλη and који је без сумње старијег датума од секундарних деривата *kasireu* и βασιλεύς. То је њихова крупна методолошка грешка, јер занемарују старије стање. Стога ћемо ове минојске сведоке за смену и замену ликвида оставити по страни и то тим пре што су старији индоевропски примери колебања између *r* и *l*.

Довољна су у том погледу само два случаја на које је указао А. Меје. То су два позната радикална елемента **ster-/stel-* — *сѿперем ѿро-сѿор* на једној страни поред *сѿеља* и *ѿосѿеља* на другој. Други је пример још важнији због лабиовеларног иницијала: **gʷer-/gʷel-* — *ждерем* и *гушам*. Ови би примери указивали, како мисле стручњаци, на латералну артикулацију најстаријих индоевропских ликвида па се стога, строго узевши, не могу сматрати правим доказом ни за антиципацију ни за инфилтрацију пасје ликвиде. Ипак се мора нагласити да нам ти најстарији примери недвосмислено показују да је претходна база ликвида *r/l* била првобитно нешто друкчија од потоње у индоевропским дијалектима. Осим ове алтернације индоевропских ликвида, својствене лексемском минимуму, постоје потпуно исте алтернације у суфиксалном делу индоевропских именица, на које етимолошки приручници готово по правилу не обраћају пажњу. То су морфолошке варијанте документоване у слов. *dátelu* насупротив староинд. *dātā dātā* поред авест. *dātar-* и грч. δῶτωρ δοτήρ (са необјашњеном краткоћом радикалног вокала према лат. *dātōr*), затим у самом словенском *pétel* насупротив балтско-слов. *vētra* и *vetr*. Нулској бази суфиксалног елемента у слов. *vētru* одговара иста таква краткоћа у грч. ἰατρός. То значи да су све ове промене својствене најстаријем слоју индоевропске лексичке морфологије па је, према томе, и смена ликвида *r/l* исто тако стара као и у поменутих променама радикалног елемента. Исту особину својствену суфиксалним елементима *-ter-/tel-*, који служе за образовање *nomina agentis* и *nomina instrumenti* (исп. лат. *pōculum* < **potlom* „посуда за пиће“, које се полудара са староинд. *pātram*, поред *nomina agentis* *pōtor* & *pātā* „buveur“), налазимо у паралелним образовањима за исту функцију **-dher-/dhel-*. Овде су примери нешто ређи, али ипак поздани као лат. *stabulum stabilis* < **stadhlom* „стаја“ и грч. ἐσθλός „ваљан“, ἄλεθρος „погибија“. Интересантне су суфиксалне варијанте λοετρών насупротив *lavabrum* где се смењују суфикси **-ther-/dher-*. Да је, према томе, првобитна природа пасје ликвиде особена види се и по томе што у грчком језику ни једна једина реч не почиње пасјом ликвидом. Слична је ситуација и у турскотатарским и угрофинским говорима,

а донекле и у јерменском. Све ове чињенице очекују, стога, своје објашњење, које неће бити условљено само генеалогским везама него и културногеографским фактором. Али случајеви као румунско *Dunarea Dunareanu* (∞ *Dunav*) и бечка фраза *tös tur i net* „das tue ich nicht“ показују да пасја ликвида може имати у фрази сасвим специфичну функцију, која се састоји у спречавању хијата. Другим речима, без поређења старог и новог, укратко, без историјске лингвистике, нема ни поређења ни лингвистике. Ту нам ни структурализам много не помаже.

Зато је боље послужити се свежијим примерима, где је ситуација знатно јаснија. Најпознатији пример за антиципацију пасје ликвиде је франц. *trésor* насупрот итал. *tesoro* чији архетип гласи лат. *the(n)saurus*, односно грч. *θησαυρός*. Право порекло овог термина није се још дало утврдити, будући да имена и именица са суфиксом *-auro* имамо не само у грчком него и у илирском речнику. Није искључена могућност да се због документоване алтернације суфиксалних елемената **-auno- / -auro-*, односно због хетероклитичног морфема *n/r* може узети у обзир и веза са слов. *Перун* (од *Peraunos*) и то тим пре што постоји документована суфиксална варијанта *Перин* (од старијег *Perīnos*).

Чисту и поуздану антиципацију пасје ликвиде имамо у варијанти *сребар* поред далеко познатијег *себар*, које је од нас отишло и Грцима *сѣмпрос сѣмпрѳс* и Албанцима *sember*. Варијанту *сребар* бележи *Речник Југославенске академије*, која за свој епитетон има претходнике не само у А. Старчевићу и М. Павлиновићу него и у *Закону хрватског сабора* када је 17. 8. 1861. основано у Загребу *Југославенско казалиште*. И П. Скок у свом *Етимологијском рјечнику хрватскога или српскога језика*, 784, бележи да је већ Сима Милутиновић створио сложеницу *Југославац* па, према томе, Сарајлија носи примат за југословенску номенклатуру.

Када се пореде два наведена примера за антиципацију пасје ликвиде, франц. *trésor* и наше *сребар*, у први мах помислили бисмо да се ради о истом феномену. Међутим, ствар не стоји тако: франц. *trésor*, како смо видели, води своје порекло из античке алоглотије, а наше *сребар* поред *себар*, иако је ограничено на источне и јужне Словене, не може се одвојити од погрешне графије *Sumbra* у *Лейпцигу њоја Дукљанина* (погрешне графије ултракратких вокала честа су појава у старијим рукописима, в. Вајан, *Gram. comp. des langues slaves*, I, 134), којој одговарају поменуте балканске посуђенице *сѣмпрос* и *sembler*. То значи да је Дукљанин преузео из неког рукописа погрешну графију *Sumbra* место *Simbra*, којој потпуно одговара термин *sibones* код Аула Гелија (*Noct. At. X*, 25, 2) и лат. *Simbrivium*. Ради се, дакле, о хете-

роклитичној основи: *sibones* < *simbones* према колективу *Simbra*, на шта нас упућују и Хесихијеве глосе $\sigma\beta\acute{\upsilon}\nu\eta$ $\sigma\upsilon(\mu)\beta\acute{\iota}\nu\eta(\sigma)$ у радикалном елементу (иста погрешна графија као у Дукљанинову *Sumbra*). Разуме се да је Шишићева тобожња емендација *Surba* и погрешна и непотребна.

Интересантна је појава пасје ликвиде у облику *брудиии* поред нормалног *будиии*. Облик *брудиии* чуо сам пре четрдесетак година у Теслићу од неке жене која се жалила како јој се дете често ноћу *бруди*, па се и сасвим *ѝробруди*. Значи да у овоме случају имамо поуздан пример за персеверацију пасје ликвиде из претходног префикса *ѝро-* или *раз-*. Тако су сложени глаголи *ѝробрудиии* и *разбрудиии* условили симплекс *брудиии*. Појава пасје ликвиде у лат. *frango* и нем. *brechen* насупрот староинд. *bhanákti* вероватно је постала персеверацијом претходнога *r* у префиксу, иако је лат. *frango* могао добити своје *r* антиципацијом те ликвиде из истоветног медиопасивног формата.

Да би се у пуној мери сагледала динамика пасје ликвиде, сматрамо сасвим умесним да *in extenso* донесемо из Скокова *Речника* текст који се односи на *банисѝра*: „ф (Хекторовић) = *банѝсѝра* (Божава, Вели оток) = *бенесѝра* = *бенѝсѝра* (Паг) = (антиципацијом сугласника *r* у почетном слогу као у *Дрмиѝар* < *Demetrius*) *барнѝсѝра* (Пунат, Крк) = *бернесѝра* (Микаља, Стулић) = (*ar, er* > *r*) *брнѝсѝра* (Шулек, Раб) = = *брнисѝра* (16. в., Вук, Горње Приморје) = (псеудојекавизам) *брње-сѝра* (Шулек) = *брнасѝа* (Сегет код Трогира, *a* мјесто *e* је у наглашеном слогу као на Крку *банасѝра*, в. ниже) „жука, жуковина, *spartium junceum*“. То је медитеранска биљка која расте од Шпањолске преко Француске, Италије, Балканског полуотока све до Мале Азије. Даје отпорна текстилна влакна. Служи за везање снопља. Кад се осуши, употребљава се за потпаљивање ватре. Постањем је од клат. *genesta* = = клат. *genista*, тал. *ginestra* (са уметнутим *r* као у *Spalatro, scheletro*), у истророманском *žanęstra* (Ровињ) = *ženestra* (Пула), у крчкороманском *banastrа* поред *ginastra*, с истим загонетним *b* мјесто *g* као у хрватском. Вјеројатно је крчки облик посуђен из хрватскога; *b* се налази и на Сардинији: *binistra* (Логудоро) поред *jinistra*. Име је медитеранског подријетла. У хрватски је дошла преко далмато-романског. Даничић је упоређивао *b* мјесто велара *g* са *b* у *бисѝијерна* < *cisterna* > *гисѝерна*. Упор. обратно *b* > *g* *гунѝиѝе* мјесто *бунѝиѝе* (Прчањ). Као у *галаѝина* < лат. *gelatina* и овдје бисмо очекивали очувано веларно *g* испред *e*. Облик *ганисѝра* није код нас нигдје забиљежен. Како у крчкороманском постоји протетско *v* као и у фурланском (упор. фурл. *voli* = = крч.-ром. *vaklo* < *oculu*, које прелази и у *гѝ* у *гварто* < *osto*), а то протетско *ѝ* прелази у хрватском у *b* (упор. *Брѝонигла* = тал. *Ver-*

teneglio < **hortinacula*), могло би се мислити да је **genista* дало у далм.-ром. **jenista* као у јужној Италији (*jinistra* у Калабрији и Логудоро те *yinoštra* у Кампидану) па је **enestra* (упор. шпањ. и *enero* < *januariu*) с протезом дало *ce(r)nestra* > *ba(r)nistra*. Мање је вјеројатно да би та протеза била антиципација сугласника *v* у деклинацији *-va* (тип *мурва*); *br* < *gr* може се упоређивати и са словенским романизмом *жива брџа* (Горенско) < *giovedì grasso* у изричају *кос меса ђа бокал вина, ђа је жива брџа*.“

Инфилтрација пасје ликвиде, како се види из Скокова текста, налазимо најчешће у миксоглотској фонетици. То показују ови примери које узимам из Шкаљићева речника¹ *Турцизми у народном говору и народној књижевности Босне и Херцеговине*: *krbla kibla, krluš kilič krma kiyma, krna kna, krsmat kismet, kršla kišla, krzamak kizamik krzilbaša kizilbaša, krzlaraga kizlaragasi, krzluč kizlik, drzman dizman, srdžada sečada, srklet siklet*. Чисту антиципацију пасје ликвиде имамо у Шкаљићеву примеру *krzatma* од турског *kizartma*.

У миксоглотски речник спада свакако и облик *бржуљ* поред *базуљ* о којем детаљно говори П. Скок (стр. 126). Не мање важан је и Скоков податак о облику *Spalatro* поред познатог *Spalato Split*. Скок се двоуми у наведеном тексту одакле *b* место *g* у *банисџра*. Ту се можемо подсетити на супротни процес у литавском *dugnas* < **đubnas* које је корадикално и потпуно истоветно са нашим *дно* од индоевр. **dhubhno*. Ова литавска промена групе *bn* > *gn* важна је ради објашњења дублета *σβύνη σγύβ(ν)ης* „дуго ловачко копље и назив трговца из источне Европе који спомиње Херодот“. На тај се начин утврђује већ поменута идентификација етника *Simbon* и његовог доцнијег рефлекса у облику *Сигина*. Како се ради о хетероклитичној основи, врло је вероватно да су ови *Симбони* истоветни са Аристофановим *Кимберима*, чији експорт допире и до Атине.

Скок мисли на крају свог *базуља* да је цела ова лексичка група, античка и савремена, „вјеројатно егејског подријетла“. Појаву пасје ликвиде у облику *бржуљ*, својствену миксоглотској фонетици, налазимо и у мађарском *farsang*, које потиче од старијег немачког *vaschanc Fasching*. Међутим, дублета *маришина* поред *машина* можда је условљена контактом са групом *маришкрајини*. Насупрот томе, појава пасје ликвиде у топониму *Marseille* место класичног облика *Massilia* доказује нормалну инфилтрацију својствену миксоглототији.

Али за групу *базуљ ђасуљ* вероватније је старобалканско порекло него егејско, како мисли Скок. И П. Кречмер је указао на посредну

везу са алб. *bathë*. На основу семантичких паралела које пружа сабински хидроним *Fabaris* и топоним *Φάσγλις* чини ми се да је вероватније индо-европско порекло и да овој лексичкој групи припада илирски хидроним *Bathinus* (графија *th* место сигме има епиграфских и рукописних паралела као у *κακαστος κακῆτις* и по свој прилици *Rutheni* за *Rusini*), као и име земље *Босне* (варијанта *Бошина* захтева документовану графију *Босина*) макар да је Скок за прединдоевропско порекло.

Појаву пасје ликвиде после муклог дентала сматра Скок напросто уметнутим *r* као у *Spalatro* поред *Spalato* и у *genestra* поред класичног *genista*. Основаније је, међутим, овај тобожњи уметак посматрати у ширем опсегу јер се јавља у оба класична језика не само после групе *st* као у *genista banista* него и после групе *nd* као *tarandus tarandrus* и свакако *σαλαμάνδρα*. На тај начин добија се у смислу Бартолијеве неолингвистике много шира агеа *maggiore* која појаву таквих тобожњих уметака готово искључиво сматра условљеном миксоглотском фонетиком, њеном патолошком тежњом за појачаном експресивношћу. Појава пасје ликвиде у идиоглотском речнику, као што је случај у *себар сребар*, показује да је таква антиципација условљена нарочитом динамиком овог гласа, а вероватно и настојањем да се што јаче обележи особени израз.

Ево неколико свежих примера који нам помажу да схватимо давнопрошлу појаву пасје ликвиде. Хрватски композитор Лотка Калински компоновао је своје *Комендријаше*. У овом облику група *-nd-* је секундарна јер знамо да је ближе архетипу облик *комедија*. Пејоративни карактер групе *-ndr-* имамо у нашем *селендра*, где је појачани афекат очигледан (в. Шпехт.: *Der Ursprung*, 230, лит. *Giléndra* поред *Gilè*.) Позната су наша имена са пејоративним призвуком *Пилијенда*, *Лазенда*, *(Ни)коленда*, па и *Србенда*. Облици *шишрамџа* поред *шишамџа* и *кишишра* за нем. *Kiste*, односно лат. *cista*, јасно откривају алоглотску афектацију. Класичне примере за пасју ликвиду *st/str* и *nd/ndr* навео сам углавном у мом раду *Из класичне и савремене алоглошије*. Сада додајем *γέλανδρος* које одговара лат. *gelidus* и документује се изразито негативан афекат. Исто тако сам и за име *Ἀλέξανδρος* покушао да докажем страно, негрчко порекло јер у хетитским документима читамо *Alakšanduš*, чији се завршетак јавља у топонима тизи западне Анатолије (исп. хомерски хидроним *σαλαμάνδρος* са нестабилним иницијалом), па, према томе, нема никакве везе са грчким *ἀνήρ*. Нисам поменуо појаве ротацизма које се налазе не само у грчком и латинском језику него и у нашем (*не мере* поред *не мојсе*, *дорене* поред *дојсене* и *догнајти* и нем. *war* према енгл. *was*).

Најзад, не сме се заборавити да група *-st/-str* у класичним и модерним говорима (напр. *genista Ginster*) није хомогена у погледу свог постанка са простог разлога јер се често ради о дериватима сигматске основе као *Ῥέστης* *ѓрос* и *Venus venustus* с једне стране док с друге стране имамо готове формативе као у хетитском *dalugaštiš* *длугосијији*, затим *милосӣ*, *радосӣ* и др. Исти такав форматив сачуван је и у илирском речнику, нарочито у ономастици (*Penestae Apenestae*), док новолатински придеви за ознаку боје обилују дериватима на *-astro*.